

РОЗВИТОК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВИКЛАДАЧА ЯК ФАКТОР УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Глибокі перетворення соціального, духовного та матеріально-технічного характеру, що відбуваються в житті нашої держави та світової громадськості, висувають систему освіти в число інститутів, які покликані забезпечувати ці зміни в дусі утвердження нових цінностей і пріоритетів третього тисячоліття. Аналіз тенденцій розвитку громадської свідомості в останні роки свідчить про те, що центром системи освіти, зокрема вищої, стає особистість, її особливості та професійні здібності.

Процеси інтеграції України до європейської спільноти, діяльність вітчизняної системи вищої освіти відповідно до вимог Болонської декларації, орієнтація на загальноєвропейські рекомендації щодо якості освіти передбачають реформування вищої школи, модернізацію професійної підготовки не тільки студентів, а й у першу чергу їх викладачів.

Результативність діяльності вищого навчального закладу значною мірою залежить від ефективності професійної діяльності безпосередніх організаторів і учасників навчально-виховного процесу, а саме, – викладачів вищої школи. Згідно з Законом України "Про вищу освіту" особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівня акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю є науково-педагогічними працівниками (стаття 47) [2]. Однак рівень професійної підготовки сучасного викладача ВНЗ не повністю відповідає потребам сьогодення.

В умовах нової освітньої парадигми підготовка викладачів ВНЗ нового типу стає найважливішою умовою відродження не тільки освіти, але й усієї вітчизняної культури. Сучасна соціальна ситуація якісно по-новому ставить проблему підготовки педагогічних кадрів. Вища освіта в Україні має багато проблем, які потребують вирішення в сукупності нормативно-організаційних, концептуальних та методичних аспектів. Але в першу чергу - це проблема науково-педагогічних кадрів. Ефективність функціонування системи вищої освіти в Україні значною мірою залежить від професіоналізму науково-педагогічних кадрів ВНЗ. Розвиток професіоналізму у викладачів ВНЗ робить ефективною їх діяльність, через яку реалізується й державна політика – зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації, розвиток науки, збереження й збільшення культурної спадщини.

Окремі аспекти проблеми становлення та розвитку педагога вищого навчального закладу деякою мірою висвітлені науковцями, які досліджували: особливості становлення особистості (Р.Бернс, А.Маслоу, Ф.Парсонс, К.Роджерс); історію розвитку та сучасні тенденції розвитку вищої педагогічної освіти (В.Луговий, В.Майборода, О.Глузман); закономірності формування педагогічної майстерності освітніх кадрів та розвитку професійно важливих якостей майбутніх викладачів (О. Абдуліна, І.Зязюн, В.Косарьов, А.Крючатков, Н. Лобанова, Н.Ничкало); професійно-педагогічну підготовку (І.М.Богданова, О.А. Дубасенюк, Т.І. Царегородцева); специфіку професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи (С. Астахова, В.Кіпень, Г. Коржов, Н.Кузьміна); підготовку майбутнього викладача вищої школи (В. Калашин, Б.Левківський, Г. Матушевський, О.Мороз, В. Слостьонін, Б. Степанишин, В. Юрченко).

На рівні дисертаційних досліджень здійснено вивчення окремих аспектів формування викладача вищої школи: формування професійної компетентності майбутніх викладачів (І.Б.Міщенко, Л.Д.Зеленська, О.С. Демченко, В.О.Микитюк, Р.М.Цокур); педагогічні умови успішної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу (В.В.Ісаченко, В.Б. Коновалова, О.В.Полозенко, В.О.Степашко); педагогічні умови адаптації викладача (Я.В.Абсалямова, І.М. Гапійчук, І.І. Облес, С.М.Хатунцева); теоретичні основи і практика розвитку педагогічного покликання (Л.Ф. Ахмедзянова); процес формування педагогічної майстерності в системі безперервної педагогічної освіти (С.С.Барбіна); категорії професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога (Н.В. Гузій).

Високо цінуючи наукову та практичну значущість здійснених досліджень, внесок авторів у педагогічну науку констатуємо, що системних досліджень з проблем розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи в умовах науково-педагогічної діяльності не здійснено.

Відповідно метою даної публікації є розкриття сутності професіоналізму викладача вищої школи та шляхи його розвитку на етапі післядипломної освіти як фактора управління якістю освіти у вищому навчальному закладі.

Зміни, які відбуваються в системі вищої освіти і проявляються в її змісті та структурі, мають глибинний характер і потребують розв'язання проблеми підготовки викладача, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, є суб'єктом особистісного та професійного зростання, вміє досягати нових педагогічних цілей. Саме такий викладач може позитивно впливати на підвищення якості вищої освіти.

Визначаючи сутність поняття "якість" зазначаємо, що, як вказують автори тлумачного словника, - це "1) ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням чи 2) сукупність характеристик продукції або послуг щодо здатності задовольнити встановлені та передбачені потреби" [3: 823]. Відповідно якість освіти являє собою той нормативний рівень, якому повинен відповідати продукт освіти. Як зазначають Н.П.Капустін, П.І. Третяков, Т.И. Шамова, "прийнято вважати, що в цій категорії реалізується соціальне замовлення суспільства на навчально-виховну діяльність освітнього закладу" [6: 183].

На високі показники якості освіти впливають система факторів, а саме: кадровий потенціал навчального закладу, його матеріально-технічна база, початково-методичне забезпечення педагогічного процесу, система управління в освітньому закладі тощо.

На нашу думку, визначальним з них є рівень професіоналізму педагогічних кадрів, які, в свою чергу, досить вагомо впливають на дієвість інших факторів, що в кінцевому результаті визначає рівень якісних показників освіти.

Підготовка педагогічних кадрів, що здійснюється в умовах середньої, вищої та післядипломної освіти, ґрунтується насамперед на концепції неперервності освіти, яка в усіх цивілізованих країнах прийнята за стратегічну.

Концепція неперервності реалізується наступними шляхами: забезпечення наступності змісту та координації навчально-

виховної діяльності на різних ступенях освіти; формування потреби і здатності особистості до самонавчання і саморозвитку; оптимізації системи перепідготовки працівників і підвищення їхньої кваліфікації; створення інтегрованих навчальних планів і програм; розвитку і запровадження дистанційної освіти [4: 38].

На основі аналізу поглядів учених (О.Гури, А.Кузьмінського, З.Курлянд, А.Ліненко, Ю.Фокіна), проведених досліджень, досвіду власної науково-педагогічної діяльності та спостережень у процесі управлінської діяльності у ВНЗ зазначаємо, що на відміну від викладачів педагогічного профілю, які мають фундаментальну професійну вищу педагогічну освіту, що збагачена досвідом викладання в загальноосвітній школі в процесі проходження різних видів педагогічної практики, та досвідом педагогічних досліджень на етапі магістратури та аспірантури, викладачі багатьох вищих навчальних закладів іншого профілю (технічних, економічних, транспортних, медичних, сільськогосподарських тощо) і, зокрема, викладачі класичних університетів, що, відповідно до Закону України "Про вищу освіту", є багатопрофільними закладами, які проводять освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв (стаття 25), не мають професійної психолого-педагогічної підготовки, а є спеціалістами різних предметних галузей, які не орієнтовані на діяльність у сфері освіти.

Безперечно, більша частина науково-педагогічних працівників тривалі роки діяльності у ВНЗ, незалежно від того, що вони отримали освіту, не орієнтовану на педагогічну діяльність у вищій школі, стають професіоналами високого класу в даній сфері суспільної практики, однак таке становлення та розвиток викладача, яке базується на емпіричному досвіді, затягується на десятиліття.

В недалекому минулому з таким станом речей можна було миритися, оскільки зміни та вимоги до вищої освіти не були настільки швидкоплинними як на сучасному етапі. Соціально-економічні умови, що змінилися, нові пріоритети освіти зумовлюють необхідність високого професіоналізму від викладачів уже на перших етапах їх науково-педагогічної діяльності.

Аналіз стану готовності молодих викладачів вищої школи, колишніх випускників ВНЗ, до науково-педагогічної діяльності, засвідчує, що здебільшого найбільші труднощі в них проявляються в реалізації психолого-педагогічних функцій навчальної та виховної роботи зі студентами. Відповідно, молоді викладачі власну діяльність, переважно, здійснюють на основі копіювання своїх старших колег, інтуїції, що на сучасному етапі не може бути прийнятним.

Наразі необхідне цілеспрямоване системне забезпечення розвитку педагогічного професіоналізму науково-педагогічних кадрів ВНЗ як на етапі навчання їх у магістратурі, так і в перші роки діяльності у вищій школі. На жаль, питома вага психолого-педагогічних дисциплін у навчальних планах магістратури непедагогічних спеціальностей та терміни проходження магістрантами педагогічної (асистентської) практики недостатні для формування педагогічного професіоналізму майбутніх викладачів ВНЗ. Це спричинює виникнення педагогічної суперечності між вимогами сучасної вищої школи до здійснення науково-педагогічної діяльності на високих рівнях професійної майстерності – з одного боку і неготовністю молодих викладачів до прояву високих рівнів професіоналізму в процесі даної діяльності, з другого.

Означена суперечність, дає підстави стверджувати про необхідність розробки та впровадження системи розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача в умовах науково-педагогічної діяльності.

Н.В. Гузій, розглядаючи науковий феномен "педагогічного професіоналізму", тлумачить його "...як систему, склад якої визначається змістом її взаємозалежних сутнісних складових - професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості педагога", відповідно до логіки системного аналізу виділяє його одиниці другого ряду – цілісні інтегративні якості, що утворюються в результаті взаємодії цих підсистем і активно впливають на них, а саме: компетентність і культуру педагогічного мислення, культуру відповідну професійно-педагогічну позицію, емоційно-почуттєву культуру педагога культуру професійно-педагогічної поведінки" [1: 159-160]. Учена стверджує, що "...професійно-педагогічна компетентність становить зміст когнітивного компонента педагогічного професіоналізму, відображає академічну зрілість педагога та багатство його професійного тезаурусу. Це складноструктурована система теоретичних і практичних знань, що виступає основою відповідних видів компетентності педагога-професіонала" [1: 181].

Підтримуючи думку Н.В.Гузій, уважаємо, що професійний розвиток викладача вищої школи - це цілісно інтегрований процес, на який впливають зовнішні і внутрішні, керовані і некеровані фактори, що ведуть до формування педагога (викладача, науковця, методиста, вихователя) як професіонала, так і особистості.

Здійснюючи управління процесом розвитку професіоналізму викладача ВНЗ, необхідно усвідомити, що сутність педагогічного управління, на думку Є.М. Хрикова, полягає в "діяльності управлінської системи, що спрямована на створення соціально-прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, правових, матеріально-фінансових, санітарно-гігієнічних, медичних умов, які потрібні для нормального функціонування і розвитку навчально-виховного процесу та реалізації мети освітнього закладу" [5: 28].

Управління базується на системному знанні та розвитку об'єкта управління. На основі вищезазначеного можна стверджувати, що необхідно створити відповідну систему післядипломної освіти в умовах вищого навчального закладу, яка б функціонувала в постійному режимі оновлення і розвитку, сприяючи підготовці науково-педагогічних кадрів до діяльності в умовах, які склалися в освітній ситуації закладу, постійно змінюються, залежать від динаміки соціальних, економічних та культурних процесів. При цьому необхідно зосередити зусилля на створенні науково обґрунтованої внутрівузівської системи післядипломного навчання, спрямованої на підвищення рівня фундаментальності педагогічних знань кожного викладача, забезпечення гармонізації науково-предметних, світоглядно-методологічних, дидактичних, психологічних знань, що дозволить, у свою чергу, педагогу вищої школи повніше реалізувати гуманітарну, культуру творчу функції, виробити в себе професійні цінності, оволодіти сучасними технологіями впливу на особистість студента з метою його розвитку та професійного формування.

Враховуючи дану мету, управлінці при розробці системи розвитку професіоналізму викладача вищої школи, зокрема викладача-початківця, мають забезпечити в цій системі реалізацію об'єктивно існуючих загальних принципів таких, як: *духовний*, в основі якого закладено поняття про гармонійне співіснування людини і розумно збудованого світу; *гуманістичний* і *демократичний*, що передбачає розвиток здібностей, творчого потенціалу викладача; *комунікативний*, який спрямований на розуміння себе і свого місця в освітньому соціумі; *особистісно-діяльнісний*, що вимагає реалізації себе як частини загальної системи, що забезпечує її дієвість.

Зміст післядипломної підготовки науково-педагогічних кадрів повинен формуватися відповідно до оновлених функцій педагога ВНЗ:

1. Педагог вищої школи – професіонал – це викладач не однієї дисципліни, а цілої освітньої галузі, здатний до інтеграції наукових знань. Читання не лише нормативним курсів, а й спецкурсів вимагає від нього постійного інтелектуального розвитку.

2. Педагог вищої школи – психолог, який здатний зіставляти свої педагогічні впливи з особливостями психічного розвитку студентів, враховуючи при цьому їх індивідуальні якості.

3. Педагог вищої школи - педагог життя, вихователь – це людина здатна організувати життєдіяльність студентів так, щоб підготувати їх до адаптації і самореалізації в нестабільному світі, сформувати соціальну зрілість випускника ВНЗ як громадянина України та майбутнього фахівця.

4. Педагог вищої школи – дослідник, здатний до всебічного аналізу власної науково-педагогічної діяльності, педагогічного процесу і його результатів, об'єктивної оцінки досягнень як у своїй роботі, так і в розвитку студентів. Разом з тим, це людина здатна здійснювати ґрунтовні теоретико-методологічні та практичні наукові дослідження в окремій галузі.

5. Педагог вищої школи – творець, творчий працівник, який відмовився від рецептурної педагогіки, від готових методичних розробок занять і здатний конструювати на науковій основі власні, індивідуальні педагогічні системи, створювати нові педагогічні технології та методи професійного навчання.

6. Педагог вищої школи – методист, що може забезпечити розробку навчально-методичного забезпечення до тих навчальних дисциплін, які він викладає; здійснити консультативну діяльність в процесі проходження студентами різних видів практики.

7. Педагог вищої школи – це суб'єкт педагогічного процесу, здатний забезпечити власний саморозвиток, індивідуальність, професійний імідж.

Забезпечення неперервності освіти в розвитку професіоналізму викладача вищої школи між підготовкою майбутнього педагога ВНЗ на етапі навчання в магістратурі та його науково-педагогічною діяльністю вимагає від системи управління дотримання таких стратегічних напрямів: створення регіональної (внутривузівської) системи моніторингу якості науково-педагогічної діяльності; науково-методичне забезпечення системи розвитку професіоналізму педагога; більша персоніфікація даної системи, що надавало б кожному викладачу ширші можливості для оновлення, удосконалення поглиблення своєї професійно-педагогічної підготовки в прийнятний для нього спосіб.

Це вимагає посилення таких функцій системи розвитку професіоналізму викладача на етапі післядипломної підготовки, як: адаптивна, компенсаторна, аналітична, перетворювальна, розвивальна, прогностична, комунікативна, стимулювальна. Реалізуючи вказані функції в роботі з викладачами вищої школи, важливо перенести акценти з вивчення стандартних підходів до здійснення науково-педагогічної діяльності на перспективні моделі педагогічного досвіду і набуття власного досвіду в широкій різноманітній практиці.

Ми вважаємо, що всі зміни системи внутривузівської науково-методичної роботи повинні бути спрямовані на зміцнення вертикалі ВНЗ – факультет – кафедра – викладач. Необхідним і визначальним при цьому є врахування та забезпечення зворотних зв'язків із основним замовником на послуги – студентом. Робота з науково-педагогічними кадрами повинна стати більш гнучкою, що дасть можливість адекватно реагувати на запит практики; носити прогностичний характер.

Так, у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича протягом останніх років у системі роботи науково-методичної лабораторії моніторингу якості підготовки фахівців, наукових досліджень факультету педагогіки, психології та соціальної роботи запроваджена система роботи з молодими викладачами, яка передбачає декілька складових, а саме:

1) на етапі магістратури:

- вивчення магістрантами, як майбутніми викладачами, нормативних курсів "Педагогіка вищої школи", "Психологія вищої школи", "Методика викладання у вищій школі", "Методологія наукових досліджень у вищій школі", "Управління навчально-виховним процесом у вищій школі", "Психологія управління" та спецкурсів "Професійно-особистісне становлення викладача вищої школи", "Освітні технології навчання у ВНЗ" тощо, спрямовані на формування теоретичних знань та умінь студентів щодо здійснення науково-педагогічної діяльності у ВНЗ;

- проходження магістрантами асистентської практики, яка забезпечує занурення студентів в реальні умови здійснення науково-педагогічної діяльності та поглиблення практичних умінь викладацької, наукової, виховної, методичної, організаційної діяльності відповідно до структури діяльності викладача ВНЗ, і є своєрідним індикатором виявлення у магістрантів труднощів здійснення основних видів професійної діяльності викладача;

2) на етапі здійснення науково-педагогічної діяльності:

- проведення моніторингу (вхідного) готовності молодих викладачів до здійснення науково-педагогічної діяльності через застосування розроблених та адаптованих психолого-педагогічних методик, який дозволяє створити базу даних про особистісні якості даних педагогів та виявити рівень їх професіоналізму щодо здійснення науково-педагогічної діяльності у вищій школі;

- на основі результатів моніторингу складання індивідуальних програм професійного розвитку викладача;

- планування та організацію науково-методичного семінару для молодих викладачів, де розглядають актуальні проблеми вищої школи;

- проведення індивідуальних та групових тренінгів (психологічного та педагогічного характеру) з метою вироблення особистісних та професійних якостей у викладачів;

- проведення моніторингу (поточного та підсумкового) з метою виявлення динаміки розвитку професіоналізму викладачів та розробки і планування стратегії подальшої науково-методичної роботи.

Реалізація всіх етапів системи вимагає оновлення змісту і функцій методичних служб відповідно до сучасної парадигми освіти і передбачає: озброєння педагогів засобами особистісного і професійного саморозвитку; створення ефективно діючої внутривузівської інфраструктури; формування в педагогів інформаційної культури, уміння працювати в інформаційному просторі, забезпечувати моніторинг інформаційних процесів в освіті; допомога в розробці та реалізації

індивідуальних програм особистісного та професійного зростання; науково-методичний супровід, що сприяє організації та розвитку практико-орієнтованих досліджень, росу творчого потенціалу викладача; експертиза інновацій, що розробляються навчальними закладами та окремими педагогами.

Ефективність даної системи забезпечується взаємодією та дієвістю методичних служб кожного структурного підрозділу вищого навчального закладу. Управління розвитком професіоналізму викладача в умовах вищого навчального закладу не повинно носити фрагментарний характер, а забезпечуватись організацією всіх його компонентів: цільового, змістового, операційно-діяльнісного, мотиваційного, контрольо-оцінювального, стимулюючого.

В основу системи розвитку професіоналізму викладача ВНЗ доцільно покласти діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи. Це вимагає особливої уваги до практичної спрямованості всіх заходів у структурі даної системи. Метою практичної складової має стати залучення викладачів до поглибленої діяльності в процесі розгляду різних педагогічних проблем, стимулювання в них самоаналізу та само оцінювання власного рівня професіоналізму, характеру його зростання в процесі науково-педагогічної діяльності.

В умовах використання особистісно-орієнтованої технології розвитку професіоналізму викладача поряд з традиційними формами і методами важливо впроваджувати методи активної діяльності педагогів. До них можемо віднести: аналіз конкретних педагогічних ситуацій; соціально-психологічні, соціально-комунікативні тренінги, тренінги розвитку професійно-педагогічних умінь та навичок; моделювання та проблемно-діяльнісні ігри, які дають можливість формувати в педагогів такі якості як емпатія, здібності до взаємодії з іншою людиною, емоційну стабільність, професійне творче мислення, професійну самосвідомість, педагогічну інтуїцію; дискусії, диспути, "круглі столи".

Висновки. У процесі розвитку професіоналізму викладача вищої школи при застосуванні цілісної управлінської системи повинні відбуватися якісні зміни в набутті власного досвіду педагога, що проявляється в оперативному використанні найновіших досягнень психолого-педагогічної науки та моделюванні власної науково-педагогічної діяльності на основі певних ідей.

Це дає змогу розглядати розвиток творчого потенціалу педагога як процес засвоєння та поглиблення ним знань, що постійно оновлюються, як розвиток його професійних умінь, культури, якостей особистості на основі яких можна прогнозувати підвищення рівня якості вищої освіти.

Проблема професіоналізму викладача в умовах науково-педагогічної діяльності багатоаспектна і потребує подальшого вивчення, зокрема перевірки на практиці окремих методів та форм науково-методичної роботи у вищому навчальному закладі, на що й будуть спрямовані подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гузій Н.В.* Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія / Н.В. Гузій. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 243 с.
2. Закон України "Про вищу освіту" / Закон України "Про вищу освіту" / Основні чинні кодекси і закони України. – К., 2003. – 976с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів / [за заг. ред. В.В.Дубічинського]. – Х. : ВД "ШКОЛА", 2006. - 832с.
4. Управління якістю освіти / [В.І. Войтенко, А.О. Лавренюк, Л.М. Малинич, В.В. Мельник, В.В. Гуменюк] ; за заг. ред. А.О. Лавренюка. – Хмельницький: ХОІППО; Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 184 с.
5. *Хриков Є.М.* Управління навчальним закладом: навч. посіб. / Є.М. Хриков. – К. : Знання, 2006. – 365 с.
6. *Шамова Т.И.* Управление образовательными системами: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Т.И. Шамова, П.И. Третьяков, Н.П. Капустин ; [под ред. Т.И. Шамовой]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 320 с.

Подано до редакції 25.03.09

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность профессионализма преподавателя высшего учебного заведения и описывается пути его развития как одного из факторов управления качеством высшего образования.

РЕЗЮМЕ

У статті розкрито сутність професіоналізму викладача вищого навчального закладу й описано шляхи його розвитку як одного з факторів керування якістю вищої освіти.

SUMMARY

The article reveals the essence of professionalism of a high school teacher and describes some ways of his development as one of the factors of managing the quality of higher education.

Ключевые слова: профессионализм, педагогический профессионализм, управление, высшая школа.

Ключові слова: професіоналізм, педагогічний професіоналізм, управління, вища школа.

Keywords: professionalism, pedagogical professionalism, management, high school.

